

MEDENİ YARGILAMA HUKUKUNDA DELİL SİSTEMİ

Serdar KALE*, Salih KESER**

I. Genel olarak

Medeni yargılama hukuku, uyuşmazlık çözüm yöntemlerini ve bu konuda en klasik çözüm yöntemi olan mahkemelerin işleyişi ile mahkeme ve taraflar arasındaki ilişkiyi düzenleyen hukuk dalıdır¹.

Medeni yargılama hukukunun amacı doktrinde tartışılmış ve farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bir görüşe göre medeni yargılamanın amacı “gerçeğe ulaşmaktır”^{2,3}. Bir

---

* Doç. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Medeni Usul ve İcra İflas Hukuku Öğretim Üyesi

** Öğr. Gör., İstanbul Medipol Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu, Öğretim Görevlisi

¹ Hakan Pekcanitez/ Oğuz Atalay/ Muhammet Özekes, **Medeni Usul Hukuku**, 14. Basım, Ankara: Yetkin Basımevi, 2013, s. 56; Abdurrahim Karşlı, **Medeni Muhakeme Hukuku**, 3. Basım, İstanbul: Alternatif Yayıncılık, 2012, s. 59.

² Yavuz Alangoya, **Medeni Usul Hukukunda Vakıaların ve Delillerin Toplanmasına İlişkin İlkeler**, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1979, s. 86 vd. ; Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 58; Erdal Tercan, **Medeni Usul Hukukunda Tarafların İsticvabı**, Ankara: Yetkin Basımevi, 2001, s. 41; Murat Yavaş, **Senetle İspat ve Senede Karşı Senetle İspat Kuralları ile Bu Kuralların İstisnaları**, Ankara: Türhan Kitapevi, 2009, s. 61.

Medeni yargılamanın amacı “gerçeklik temeline dayalı olarak hakkın tanınması ve tespiti” olarak da tanımlanmaktadır. Bk. Hans Friedhelm Gaul, “Yargılamanın Amacı Güncelliğini Koruyan Bir Konu”, Nevhis Deren-Yıldırım (çev.), **İlkeler Işığında Medeni Yargılama Hukuku**, 7. Basım, Kamil Yıldırım (drl.), İstanbul: Beta Basım, 2012, s. 93; Kamil Yıldırım, “Kitap İncelemesi (Avrupa İspat Hukuk Tablosu)”, **Mehmet Somer’in Anısına Armağan**, İstanbul: Beta Basım, 2006, s. 797; Nevhis Deren-Yıldırım, “Kanun Yollarına Dair Bazı Düşünceler”, **Medeni Usul ve İcra İflas Hukukçuları Toplantısı VI**, İzmir-Çeşme, 19–20 Ekim 2007, s. 7.

³ Ceza muhakemesinin maddi gerçeği bulma amacıyla olmasına karşılık medeni yargılamanın şekli (biçimsel) gerçeği tespitle yetindiğine ilişkin bk. Nur Centel, Hamide Zafer, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, İstanbul: Beta Basım, 2013, s. 7; Nurullah Kunter/ Feridun Yenisey/ Ayşe Nuhoğlu, **Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku**, 18. Basım, İstanbul: Beta Basım, 2010, s. 27, 28; Timuçin Muşul, **Medeni Usul Hukuku**, 3. Basım, Ankara: Adalet Yayınevi, 2012, s. 321. Bu görüşün eleştirisi için bk. Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 58 vd. ; Ejder Yılmaz, **Medeni Yargılama Hukukunda İslah**, 2. Basım, Ankara: Yetkin Basımevi, 2010, s. 33.

başka görüşe göre medeni yargılamanın amacı adaletli karar vermektir⁴. Daha sonraları gelişen sosyolojik ve hukuksal ihtiyaçlar sebebiyle medeni yargılamanın tek bir amacının değil, birden fazla amacının olduğu görüşü doktrinde kabul edilmeye başlanmıştır⁵. Bunu esas alan bir görüşe göre medeni yargılamanın amacı hakların korunması, tespiti ve gerçekleştirilmesine hizmet etmektir⁶. Aynı yönde olan bir başka görüşe göre medeni yargılamanın amacı hem maddi gerçeğin ortaya çıkarılması hem de toplum içinde hukuksal barışın korunması, kişilerin hukuksal güvenliğinin sağlanmasıdır⁷. Diğer bir görüşe göre medeni yargılamanın başta gelen amacı sübjektif hakları korumak ve gerçekleştirmektir⁸. Bu aynı zamanda medeni yargılamanın amaçları arasında sayılan⁹ objektif hukukun gelişmesini de sağlar¹⁰. Yine, hukuk barışı ve hukuk güvenliği de medeni yargılama hukukunun amaçları arasında sayılmaktadır¹¹.

Medeni yargılamanın temel amacı gerçeğe ulaşmak olsa da bu amaç her zaman gerçekleşmeyebilir¹². Maddi gerçek, gerçekte var olan gerçeklik olmasına rağmen adli gerçek, yapılan yargılama faaliyeti neticesinde ulaşılan gerçekliktir¹³. Medeni yargılama hukukunda kural olarak “dava malzemesinin taraflarca getirilmesi” ilkesi kabul edilmiştir¹⁴. Dava malzemesinin taraflarca getirilmesi ilkesinin¹⁵ içeriğini iki husus oluşturur: Taraflarca ileri sürülmüş vakıalar ve tarafların sorumluluğunda olan delil

⁴ Yılmaz, Islah, s. 30. Bu görüşün eleştirisi için bk. Karşı, s. 60, 61.

⁵ Medeni yargılamanın tek bir amacı olduğunu benimsetecek güçlü nedenler bulunmadığına ilişkin bk. Haluk Konuralp, **Medeni Usul Hukukunda İspat Kurallarının Zorlanan Sınırları**, Ankara: Yetkin Basımevi, 2009, s. 6. Ayrıca bk. Tolga Akkaya, **Medeni Usul Hukukunda İstinaf**, Ankara: Yetkin Basımevi, 2009, s. 66.

⁶ Sema Taşpınar, “Medeni Yargılama Hukukunda Amaç Sorunu”, **Av. Dr. Faruk Erem Armağanı**, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayını, 1999, s. 786; Sema Taşpınar, **Medeni Yargılama Hukukunda İspat Sözleşmeleri**, Ankara: Yetkin Basımevi, 2001, s. 105.

⁷ Cenk Akil, **İstinaf Kavramı**, Ankara: Yetkin Basımevi, 2010, s. 34.

⁸ Karşı, s. 60; Ömer Ulukapı, **Medeni Usul Hukuku**, Konya: Mimoza Yayınları, 2014, s. 6; Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 57. Burada şu hususu belirtmek gerekir ki Pekcanitez/Atalay/Özekes, tüm yargılama hukuklarının amacını maddi gerçeği tespit etmek şeklinde ifade ederler ve özelden medeni yargılamanın başta gelen amacını da “sübjektif hakları korumak ve gerçekleştirmek” olarak belirtirler. Bk. Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 59.

⁹ Saim Üstündağ, **Medeni Yargılama Hukuku**, 7. Basım, İstanbul: Nesil Matbaacılık, 2000, s. 15.

¹⁰ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 58.

¹¹ Deren-Yıldırım, **Düşünceler**, s. 6; Pekcanitez/Atalay/Özekes, s.58; Üstündağ, s. 12 vd.

¹² Bu durum ihtimali medeni yargılamanın amacını etkilemez. Bk. Yavuz Alangoya/ Kamil Yıldırım/ Nevhis Deren Yıldırım, **Medeni Usul Hukuku Esasları**, İstanbul: Beta Basım, 2011, s. 7.

¹³ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 58.

¹⁴ Eğer bir davada “dava malzemelerinin toplanması yetkisi taraflara tanınmış ise taraflarca getirilme ilkesi, bu yetki hâkime tanınmışsa yani hâkim dava malzemesini teşkil eden vakıaları ve delilleri kendisi, görevinden ötürü toplayabiliyorsa araştırma ilkesi (soruşturma ilkesi) kabul edilmiş demektir”. Bk. Alangoya, İlkeler, s. 3.

¹⁵ Dava malzemesinin taraflarca getirilmesi ilkesinin medeni yargılamanın amacı ile olan ilişkisi açısından bk. Yavaş, s. 61 dn. 283, 65 vd.

ikamesi¹⁶. Tüm bunların neticesinde de hâkim, taraflarca ileri sürülmüş olan vakıa ve delilleri esas alarak karar verecektir¹⁷. Eğer taraflar etkin bir rol oynayıp çekişmeli vakıaları ispata elverişli nitelikteki ispat aracı olan delilleri ileri sürmezlerse hâkim, ileri sürülmüş olan vakıa ve delillere (dava malzemelerine) göre karar vereceğinden adli gerçek ile maddi gerçek birbirinden farklı olabilecektir. Ancak “*dış âlemden gerçekleşen maddi gerçek dava sırasında hâkimin vicdanında oluşturulacak kanaatle adli gerçeğe dönüştürülecektir*”¹⁸. Bu sebeplerden dolayı ispat müessesesinin yargılama hukukundaki yeri çok önemlidir.

İspat, “taraflarca iddia edilen talebin dayandığı hukuk kuralının koşul vakıalarının somut olarak, iddia edildiği gibi gerçekleştiği konusunda hâkimde kanaat uyandırmak üzere yapılan inandırma faaliyetidir”¹⁹. Bir başka tanıma göre ispat, “davacının talep sonucunu dayandırdığı olayı oluşturan vakıaların, bu sonucu sağlayacak hukuk normunun soyut unsur vakıalarını karşılayıp karşılamadığının tespiti”²⁰ faaliyetidir. Burada ispat olarak tanımlanan asıl ispattır. Bunun dışında karşı ispat ve aksini ispat da vardır. Tüm bunları içine alacak ispat kavramı ise şu şekilde tanımlanabilir: “İspat, bir olayın veya hukuksal durumun varlığı veya yokluğu hakkında yargıçta kanaat uyandırmak için girişilen inandırma eylemidir”²¹. İspatın konusunu ise tarafların üzerinde anlaşamadıkları ve uyuşmazlığın çözümünde etkili olabilecek çekişmeli vakıalar oluşturur ve bu vakıaların ispatı için delil gösterilir. Herkesçe bilinen vakıalarla, ikrar edilmiş vakıalar çekişmeli sayılmaz (HMK m.187). Buna göre, taraflar, ispatın konusunu oluşturan çekişmeli vakıaları ispat edecektir. İspat faaliyeti ise deliller vasıtasıyla olacaktır. Yani ispat araçları (vasıtaları) delillerdir²². Tüm bunların sonucu olarak; delillerin konusunu da çekişmeli vakıalar oluşturur²³. Delil ise, “ispat faaliyetinde kullanılan ve dava öncesi, mahkeme dışında gerçekleşmiş olan

¹⁶ Ekkehard Becker-Eberhad, “Dava Malzemesinin Taraflarca Getirilmesi İlkesinin Esasları ve Sınırları”, **İlkeler İşığı Altında Medeni Yargılama Hukuku**, 7. Basım, Kamil Yıldırım (drl. ve çev.) İstanbul: Beta Basım, 2012, s. 23.

¹⁷ Ceza yargılamasında kabul gören şüpheden sanık yararlanır ilkesi medeni yargılamada kabul edilmiş değildir. Hâkim, elinde bulunan dava malzemelerini esas alarak karar vereceğinden ihtilaf ispatlanmamış olsa bile, en nihayetinde, ispat yükü üzerine düşen taraf aleyhinde hüküm verecektir.

¹⁸ Pekcanitez/Atalay/Özkes, s. 644.

¹⁹ Pekcanitez/Atalay/Özkes, s. 643. Benzer tanım için bk. Bilge Umar/ Ejder Yılmaz, **İspat Yükü**, İstanbul: Kazancı Yayın, 1980, s. 2; Ahmet Başözen, **Medeni Usul Hukukunda İlk Görünüş İspatı**, Ankara: Adalet Yayınevi, 2010, s. 12.

²⁰ Alangoya/Yıldırım/Deren-Yıldırım, Usul, s. 293.

²¹ Bk. Umar/Ejder, s. 2 dn. 5.

²² Baki Kuru/ Ramazan Arslan/ Ejder Yılmaz, **Medeni Usul Hukuku Ders Kitabı**, 6100 sayılı HMK’na göre yeniden yazılmış 23. Basım, Ankara: Yetkin Basımevi, 2012, s. 358; Konuralp, Zorlanan Sınırlar, s. 8.

²³ Kuru/Arslan/Yılmaz, HMK Ders Kitabı, s. 358.

vakıaların temsilen yargılamaya aktarılmasına yarayan ve çekişmeli vakıayı temsile ya da yansıtmaya elverişli olan inandırma araçlarıdır”^{24, 25}.

Bir hukuk sisteminde ispat aracı olan delillerin türlerini tespit açısından kabul edilen iki sistem bulunmaktadır: Katı (sıkı) delil sistemi ve serbest delil sistemi²⁶. Katı delil sisteminde kanunda belirtilmiş olan delil türleri dışında başka bir delil ispat aracı olarak kabul edilmemektedir²⁷. Serbest delil sisteminde ise, diğer şartların varlığı halinde, her delil ispat aracı olarak kabul edilebilecektir²⁸. Katı delil sisteminin kabul edildiği hukuk sistemine örnek olarak Alman Hukuku verilebilir. Alman Hukukunda beş tür delil haricinde hiçbir şey ispat aracı olarak kabul edilmemiştir. Beş tür delil ise şunlardır: Bilirkişi, keşif, isticvap, tanık ve senet²⁹. Serbest delil sisteminin geçerli olduğu hukuk sistemine örnek olarak Türk Hukuku verilebilir. Şu nokta önemlidir ki; kanunumuzda bazı delillerin sayılması, hukukumuzda katı delil sisteminin kabul edildiği anlamına gelmez. Çünkü HMK m. 192, Türk Hukukunda serbest delil sisteminin kabul edilmiş olduğunu “kanununda düzenlenmemiş deliller” başlığı ile açıkça hüküm altına almıştır³⁰.

Yukarıda yapmış olduğumuz sınıflandırma dışında hâkimin delilleri değerlendirmesi noktasında yapılan bir sınıflandırma daha mevcuttur. Bu sınıflandırmada

²⁴ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 689. Burada bir hususun altını çizmek gerekir ki; emare ispatının hukuki niteliğinin ispat türü değil de ispat aracı olarak kabul edilmesi halinde, ispat araçları sadece delillerden ibaret olmayıp karine, emare gibi başkaca unsurlar da ispat faaliyetinde kullanılan diğer (delil dışında) ispat araçları olacaktır. Karine ve emarenin delil dışında diğer ispat araçları olduğu yönünde bk. Mustafa Göksu, **Hukuk Yargılamasında Elektronik Delil**, Ankara: Adalet Yayınevi, 2011, s. 28; Konuralp, Zorlanan Sınırlar, s. 29.

²⁵ Delil, uyumsuzluk konusu olan dava öncesi vakia ile hâkim arasında bir ayna fonksiyonu üstlenecektir; geçmişte gerçekleşmiş bir vakianın fotoğrafı olarak canlandırılmasını, temsil edilmesini sağlayacaktır. Yani delilin temsili niteliğinden bahsedilir. Bu yaklaşım itibarıyla senet ve tanık dar anlamda delil olarak nitelendirilir. Bilirkişilikte vakianın temsil edilmesi gibi bir durum söz konusu olmayıp çözümü hukuk dışında özel veya teknik bilgiyi gerektiren hâllerde hâkim, bilirkişiden oy ya da görüş istemektedir. Keşifte de durum farksızdır; çünkü hâkim keşif ile uyumsuzluk konusu hakkında bizzat duyu organları yardımıyla bulunduğu yerde veya mahkemede inceleme yaparak bilgi sahibi olmaktadır. İkrarın ise delil olmayıp vakıaları çekişmesiz yapan bir usul işlemi olduğu kabul edilmektedir. Kesin hükmün kesin delil olarak kabulünde de temsili olma özelliği yoktur. Bu kabul ise hukuki istikrarı ve güveni sağlamaya yöneliktir. Bk. Konuralp, Zorlanan Sınırlar, s. 8–12; Oğuz Atalay, “Emare İspatı”, **Manisa Barosu Dergisi**, S. 70, Yıl 18 (Temmuz–Ekim 1999), s. 7–8.

²⁶ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 712; Hakan Albayrak, **Medeni Usul ve İcra İflas Hukukunda Yaklaşık İspat**, Ankara: Yetkin Basımevi, 2013, s. 110.

²⁷ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 712; Albayrak, s. 110.

²⁸ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 712; Albayrak, s. 110.

²⁹ Kamil Yıldırım, **Medeni Usul Hukukunda Delillerin Değerlendirilmesi**, İstanbul: Kazancı Kitap, 1990, s. 87; Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 712; Albayrak, s. 108; Yavaş, s. 37. Bu delillerin içerikleriyle beraber açıklanması için bk. Yıldırım, *İnceleme*, s. 804 vd.

³⁰ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 712. HMK m. 192: “(1) Kanunun belirli bir delille ispat zorunluluğunu öngörmediği hâllerde, Kanunda düzenlenmemiş olan diğer delillere de başvurulabilir.”

ikili bir sistem ayrımı söz konusudur: Delillerin serbestçe değerlendirilmesi sistemi ve kanuni delil sistemi³¹. Hâkim, ileri sürülebilen delillerin gerçeği temsil edip etmediğini tespit konusunda serbestiye sahipse, delillerin serbestçe değerlendirilmesi sistemi mevcuttur³². Ancak hâkim, ileri sürülebilen delilleri serbestçe değerlendiremiyor ve bunların gerçeği temsil ettiğini kabule mecbur bırakılıyorsa, kanuni delil sistemi mevcuttur³³. Delillerin serbestçe değerlendirilmesi sisteminin kabul edildiği hukuk sistemine örnek olarak Alman Hukuku verilebilir. Alman Hukukunda hâkim ileri sürülebilen (beş delil türünden olan) delillerin vakıyı ispat edip etmediği noktasında delilleri serbestçe takdir edecektir³⁴. Türk Hukukunda ise karma bir sistem benimsenmiştir. Şöyle ki; kanuni istisnalar dışında hâkim delilleri serbestçe değerlendirir (HMK m. 198). Hâkim kanuni istisna olan kesin delillerin varlığı halinde artık bu delilleri serbestçe değerlendiremeyecek ve bu delillerin gerçeği temsil ettiğini, mecburen, kabul edecektir. Kesin deliller *HMK kapsamında*, şartların varlığı halinde, senet, yemin ve kesin hükümdür³⁵.

Delil sınıflandırma ve sistemlerine ilişkin yapmış olduğumuz açıklamalar hem HUMK hem de HMK dönemi için geçerlidir. Ancak bundan sonraki açıklamalar iki dönem için farklılık arz edebileceğinden konuyu ayrı başlıklar halinde açıklamakta fayda vardır. Bu açıklamalara geçmeden önce “senetle ispat kuralı” ifadesine değinmek gerekir³⁶. “Senetle ispat kuralı” yerine “kesin delille ispat kuralı” ifadesinin kullanılması teknik anlamda daha doğru bir kullanım olacaktır³⁷. Ancak kuralın uygulama alanının büyük bir kısmını senedin oluşturması sebebiyle kural “senetle ispat kuralı” şeklinde adlandırılmaktadır. Bu sebepten dolayı aslında yaptığımız bütün açıklamalar da buna göre şekillenmelidir.

I. HUMK dönemi

Delillerin değerlendirilmesi noktasında kabul edilen karma sistem yönünden açıklamalar HUMK dönemi için geçerlidir. Delillerin türlerini tespit açısından kabul edilen serbest delil sistemine ilişkin açıklamalar da HUMK dönemi için geçerli olmakla beraber bu konu, HUMK m. 367 özel hüküm sebepleri maddesinden dolayı açıklanmaya muhtaçtır.

³¹ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 712; Albayrak, s. 110.

³² Alangoya/Yıldırım/Deren-Yıldırım, Usul, s. 296.

³³ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 712.

³⁴ Albayrak, s. 111, 300–301.

³⁵ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 713; Albayrak, s. 111, 300–301.

³⁶ Senetle ispat kuralı yerine şahadetle ispat memnuiyeti (şahitle ispat yasağı) kullanılabilir ki bu durum bir hukuki fikrin ilkinde müspet ikincisinde menfi olarak ifade edilmesi demektir. Bk. İlhan E. Postacıoğlu, **Şahadetle İspat Memnuiyeti ve Hudutları**, 2. Basım, İstanbul: Baha Matbaası, 1964, s. 5; Karşlı, s. 575.

³⁷ Yavaş, s. 113.

Yedinci kısımda “hususî esbabı hüküm” başlığı altında düzenlenen HUMK m. 367 şöyledir: “*Tahkikat hakimi, senetsiz ispatı caiz olan davalarda re’sen veya talep üzerine bu kanunda gösterilmemiş olan diğer hüküm sebeplerinin istima ve tetkikına da karar verebilir ve bu husus hakkında iki tarafı istima ettikten sonra tebeyyün edecek hale göre iktiza eden tedbirleri ittihaz eder*”³⁸.

HUMK’ta keşif konusunu sadece taşınmazlar oluşturduğundan HUMK’un keşif hükümleri “dar anlamda keşif” olarak adlandırılmaktaydı³⁹. Taşınmaz dışındaki şeylerin keşfi ise özel hüküm sebepleri olarak değerlendirilmekte ve buna da geniş anlamda keşif adı verilmekteydi⁴⁰. Kanunda düzenlenen keşif hükümlerinin de niteliğine aykırı düşmediği sürece özel hüküm sebeplerine uygulanacağı kabul edilmekteydi⁴¹. Keşif sadece taşınmazlar hakkında kabul edilmesinin, uygulamayı ve doktrini bu şekilde yönlendirdiği kabul edilebilir⁴².

Tüm bunların yanı sıra maddeye yüklenen anlam sadece bu değildi. Esas olarak maddenin konuluş gayesi delillerin sınırlı sayıda olmadığını tespiti⁴³. Ancak maddenin iktibasında farklı bir yazım şeklinin tercih edilmesi, maddenin esas işlevinin anlaşılmasını zorlaştırmıştır.

Konuralp’in belirttiği üzere:

“... 367 inci madde, Neuchatel Usul Kanunu’ndan iktibas edilmiş olmakla birlikte, mehzadan farklıdır. Neuchatel Usul Kanunu (CPCN) m. 309’a göre, hakim re’sen veya talep üzerine doğrudan doğruya kanun tarafından öngörülmemiş (tanınmamış) delillere de başvurabilir”⁴⁴.

³⁸ Hüküm şu şekilde sadeleştirilebilir: “*Hâkim, senetsiz ispatı caiz olan davalarda kendiliğinden (re’sen) veya talep üzerine HUMK’nda gösterilmemiş olan diğer hüküm sebeplerinin dinlenmesine ve incelenmesine de karar verebilir ve bu husus hakkında iki tarafı dinledikten sonra belirecek duruma göre gereken tedbirleri alır.*” Baki Kuru, **Hukuk Muhakemeleri Usulü C. III**, 6. Basım, İstanbul: Demir - Demir Yayıncılık, 2001, s. 2871.

³⁹ Kuru, C. III, s. 2828.

⁴⁰ Kuru, C. III, s. 2828.

⁴¹ Kuru, C. III, s. 2827; Alangoya/Yıldırım/Deren-Yıldırım, Usul, s. 372.

⁴² Ses alma bantlarının keşif kapsamında mı yoksa özel hüküm sebepleri kapsamında mı değerlendirileceği tartışmalıdır. Bu sorun Yıldırım’a göre HUMK m. 367’ye hukukumuzun işlerlik kazandırılmamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Kıta Avrupa hukuk sistemlerinden farklı olarak hukukumuzda HUMK m. 367 ile birlikte serbest delil sistemi kabul edilmiş olup yeni bir delil malzemesi çıktığında bunu delil tiplerinden birine dâhil etme ihtiyacı da hukuk sistemimizde olmayacaktır. Bu bağlamda doktrinde ses alma bantlarının kanunda düzenlenmiş bir delil kapsamına sokulması gerektiği fikri ileri sürülmüştür. Bk. Yıldırım, Delillerin Değerlendirilmesi, s. 87; Konuralp, Yazılı Delil Başlangıcı, s. 93.

⁴³ Göksu’nun belirttiği üzere, “*uygulamada ve doktrinde teyp bantları, fotokopi gibi delillerin “özel hüküm sebebi delili” olarak kabul edileceği ifade edilse de aslında “delil” sıfatı “özel hüküm sebebi” kavramına değil, doğrudan o araca aittir.*” Bk. Göksu, Elektronik Delil, s. 145.

⁴⁴ Konuralp, Yazılı Delil Başlangıcı, s. 27. “*Neuchatel Usul Kanunu’nun yeni 218 inci maddesinin*

Netice olarak, HUMK m. 367 hükmünün mehzadan farklı olduğu sonucuna varılabilir. Ayrıca HUMK m. 367’ de “senetsiz ispatı caiz olan davalar” ibaresi yer almaktadır. Bu ibare, iktibasın temel olarak İsviçre’nin Neuchatel Kantonu Usul Kanunu’ndan yapılmakla birlikte hukuki işlemlerin ispatı için öngörülen hükümlerin (senetle ve senede karşı senetle ispat kurallarının) Fransız Hukukundan alınması sebebiyle, senetle ve senede karşı senetle ispat kurallarının işlerliğinin korunması amacıyla maddeye konmuştur. Aksi takdirde senetle ispat kurallarının işlerliğinden bahsedilmezdi⁴⁵. Sonuç olarak HUMK sisteminde m. 367, kanundaki delillerin sınırlı sayıda olmadığını gösteren bir hüküm olarak kabul edilmekteydi⁴⁶. Ancak Konuralp, delillerin sınırlı sayıda olmadığını kabulünün, her şeyin delil olabileceği anlamına gelmediğini belirterek; bir delilin ispat aracı olarak kabul edilebilmesi için onun “caiz delil” olması gerektiğini belirtmektedir. Konuralp’e göre bir delilin caiz delil sayılabilmesi için her şeyden önce akli ve mantıki olması gerekir⁴⁷. Sonrasında ise kanunun belirli bir delil ile ispatını emrettiği durumun varlığı kontrol edilmelidir (HUMK m. 287 f. 1). Çünkü böyle bir durumun varlığı halinde sadece hükümde belirtilen deliller *caiz delil* olarak kabul edilebilecektir. Örneğin HUMK’a (aynı zamanda HMK’ya) göre senetle ispat kuralının işlerlik kazandığı bir alanda, ispat açısından tek *caiz delil* senettir⁴⁸. Bu bağlamda delillerin değerlendirilmesi ve caiz delil⁴⁹ (HUMK m. 240 - m. 287 f. 1) arasındaki ilişkiye değinmek gerekir. Bu iki kurum birbirinden farklı olup aralarında kural-istisna ilişkisi bulunmamaktadır⁵⁰. Şöyle ki, kanunun belirli bir delille ispat zorunluluğu getirdiği alanda o delil dışındaki bütün deliller ispat gücünden yoksundur⁵¹. Bir delilin caiz delil olduğunun kabulü sonrasında o delilin değerlendirilmesi gündeme gelebilecektir. Bu noktada da kanunun (geniş manada) hâkimi bağlayıcı kılıp kılmadığına; başka bir deyişle, hâkimin ileri

---

ikinci fıkrasında yer alan düzenleme ile, eski Kanunun 309 uncu maddesinin düzenleme alanı doldurulmuş ve aslında önceki biçimi ile de genel bir hüküm niteliğinde bulunan bu konu, yapılan değişikliklerle bu kez duraksamaya yol açmayacak bir biçimde, genel hükümler arasında düzenlenmiş; ancak yeni metinde “her türlü delil (ispat aracı)” (tous les moyens de preuve) ifadesi yerine, “diğer deliller (ispat araçları)” (autres moyens de preuve) ifadesi kullanılmıştır.” Bk. Konuralp, Zorlanan Sınırlar, s. 36, 37.

⁴⁵ Konuralp, Yazılı Delil Başlangıcı, s. 27.

⁴⁶ Alangoya/Yıldırım/Deren-Yıldırım, Usul, s. 372; Konuralp, Yazılı Delil Başlangıcı, s. 27; Konuralp, Zorlanan Sınırlar, s. 36, 37; Üstündağ, s. 614. Yıldırım’a göre “bu hüküm maddi hakikatin bulunması için Kanundaki can yeleğidir, sıkı ispat istisnasıdır”. Bk. Yıldırım, Delillerin Değerlendirilmesi, s. 89.

⁴⁷ Konuralp, Yazılı Delil Başlangıcı, s. 28.

⁴⁸ Konuralp, Yazılı Delil Başlangıcı, s. 27; Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 713.

⁴⁹ HUMK m. 287 f. 1: “Kanunun muayyen bir delil ile ispatını emrelediği hususlar başka suretle ispat olunamaz.” Bu hüküm Konuralp tarafından caiz delili düzenleyen hüküm olarak ele alınmaktadır. Nitekim HMK bu durumu kabul eden bir düzenleme yapmıştır. Bu konuya bir sonraki başlıkta değinilecektir.

⁵⁰ Konuralp, Yazılı Delil Başlangıcı, s. 24.

⁵¹ Konuralp, Yazılı Delil Başlangıcı, s. 24.

sürülebilir delilleri değerlendirip değerlendiremediğine ve bunların gerçeği temsil ettiğini kabule mecbur bırakılıp bırakılmadığına (delile kesin delil niteliği tanınıp tanınmadığına) bakılacaktır.

Konuralp'in ifade ettiği üzere:

“Gerçekten bir delilin caiz olup olmaması ile onun nasıl takdir edileceği ayrı konulardır. İspatın kanuni bir esasa bağlanmadığı durumlarda da delilin bağlayıcılığı söz konusu olabilir. Aslında senetle ispat zorunluluğu olmayan bir alacağın (örneğin 5000 liranın altındaki bir hukuki işlemde doğan alacağın) ispatı için bir senet düzenlenmişse, bu delil mahkemeye sunulduğunda hâkim bununla bağlı olacaktır. Çünkü Kanun senede, hâkimi bağlayıcı bir ispat gücü tanımıştır. Bu örnekte de görüldüğü gibi, olay m. 287'nin kapsamına giren hallerden olmadığı halde, 240 ncı maddede öngörülen takdir yetkisi de uygulanamamaktadır. Delil caizdir ama takdire elverişli değildir”⁵².

II. HMK dönemi

Delil sınıflandırma ve sistemlerine ilişkin yapmış olduğumuz açıklamalar HMK dönemi için de geçerlidir. HMK'nın delil sistemine ilişkin, konumuz bağlamında, neler getirdiğini ve HUMK'tan farklı yanlarını kısaca açıklamak gerekir. Bir önceki başlıkta belirtildiği üzere, mehzadan farklı olarak hukukumuzda HUMK m. 367 hükmü sebebiyle delil türlerinin tespiti açısından serbest delil sisteminin benimsendiği sonucunu kabul edilmekteydi. HMK m. 192 ise tereddüte mahal vermeyecek bir şekilde konuyu düzenlemiştir. Ayrıca “özel hüküm sebepleri” kavramı da terk edilerek hüküm, “kanunda düzenlenmemiş deliller” başlığı altında düzenlenmiştir. HMK m. 192: “(1) Kanunun belirli bir delille ispat zorunluluğunu öngörmediği hâllerde, Kanunda düzenlenmemiş olan diğer delillere de başvurulabilir”⁵³. HUMK m.

⁵² Konuralp, Yazılı Delil Başlangıcı, s. 26, dn. 10. Buraya şu hususu eklemek gerekir ki böyle bir durumda, bunun aksini ispat etmek isteyen karşı taraf HMK m. 201 (HUMK m. 290) gereği sadece senet delilini kullanabilecektir. Dikkat edilirse bu hüküm senedin hâkimi bağlayıcılığını değil; aksini ispat için tek caiz delilin yine senet olduğunu belirtmektedir. Senedin hâkimi bağlayıcılığı (kesin delil oluşu) HMK m. 204, 205 (HUMK m. 295, 296) hükümleri gereğidir. Bu konuya bir sonraki başlıkta değinilecektir.

⁵³ Hükümet gerekçesi: “1086 sayılı Kanunun 367 nci maddesine karşılık gelen bu maddeyle, kanunda düzenlenmemiş olan delillerin hukukî çerçevesi çizilmiştir. Bu düzenleme, 1086 sayılı Kanundaki anlayışı muhafaza etmekte ve delilleri tek tek sayarak sınırlamamaktadır. Her ne kadar tanık beyanı, bilirkişi görüşü, senet ve yemin ayrı ayrı düzenlenmişse de amaç, sadece düzenlenmiş olan bu unsurların delil olabilmesi değildir. Maddeyle, kanunun belirli bir delille ispat zorunluluğunu öngörmediği hâllerde, kanunda düzenlenmemiş olan diğer delillere de başvurulabileceği açıkça düzenlenmiş; böylece, senetsiz ispatı caiz olan davalarda akli, mantıkî ve hukuka uygun yollardan elde edilmiş olmak koşuluyla davayı aydınlatabilecek ve davanın dayanağı olan vakıaları ispatlayabilecek her türlü unsurun delil olarak değerlendirilebileceği esası tereddüde yer vermeyecek bir biçimde düzenlenmiştir. Böylece, aslında 1086 sayılı Kanunun mehzasında da bulunmayan ve uygulanmasında daima tereddütle karşılaşılan özel hüküm sebepleri kavramı da terk edilmiştir.”

367'deki "senetsiz ispatı caiz olan davalar" ibaresi kaldırılıp yerine "Kanunun belirli bir delille ispat zorunluluğunu öngörmediği hâller" ibaresi getirilmiştir ki bu daha doğrudur. Çünkü başka kanunlar da caiz delil olarak bazı delilleri kabul edebilir ya da ispat faaliyetinde kullanılacak delilleri açısından sınırlandırmada bulunabilir. Senetle ispat, HMK'nın belirli bir delille ispat zorunluluğunu öngördüğü bir hal olup sadece bir durumu belirtir.

HUMK'ta keşfin konusunu sadece taşınmazlar oluşturduğundan dolayı HUMK'un keşif hükümleri "dar anlamda keşif" olarak adlandırılmaktaydı. Taşınmaz dışındaki şeylerin keşfi ise özel hüküm sebepleri olarak değerlendirilmekte ve buna da geniş anlamda keşif adı verilmekteydi. HMK ile birlikte artık bu ayırım da ortadan kalkmıştır. Çünkü artık keşfin konusunu sadece taşınmazlar değil; her şey oluşturabilir⁵⁴. Bunun neticesinde de HMK m. 192, HUMK m. 367'ye yüklenen geniş anlamda keşif işlevinden kurtulmuş, mehaza uygun ifadelerle de düzenlenerek tam anlamıyla doğru bir düzenleme haline gelmiştir.

Caiz delil konusunu HMK kapsamında ele alırsak, kanunun bunu net bir şekilde düzenlediğini söyleyebiliriz. Daha önce belirttiğimiz üzere Konuralp, "Kanunun muayyen bir delil ile ispatını emrelediği hususlar başka suretle ispat olunamaz." (HUMK m. 287 f. 1) hükmünü caiz delili düzenleyen hüküm olarak ele almaktaydı⁵⁵. HMK da bunu kabul etmiş ve m. 189'da bunu düzenlemiştir: "(1) Taraflar, kanunda belirtilen süre ve usule uygun olarak ispat hakkına sahiptir. (2) Hukuka aykırı olarak elde edilmiş olan deliller, mahkeme tarafından bir vakianın ispatında dikkate alınmaz. (3) Kanunun belirli delillerle ispatını emrettiği hususlar, başka delillerle ispat olunamaz. (4) Bir vakianın ispatı için gösterilen delilin caiz olup olmadığına mahkemece karar verilir." Nitekim kanunun belirli delillerle ispatını emrettiği hususa örnek olarak senetle ispat kurallarının konusunu oluşturan hukuki işlemler verilebilir. HMK m. 200 uyarınca (yapıldıkları zamanki miktar veya değerleri ikibinbeşyüz Türk Lirasını geçen) hukuki işlemler, *kanunun belirli delillerle (kesin delillerle) ispatını emrettiği hususlardan olup (kesin deliller haricindeki) başka delillerle ispat olunamaz; söz konusu hukuki işlemlerin ispatı açısından kesin deliller dışındaki başka deliller caiz delil değildir*⁵⁶. Ayrıca HMK m. 189 f. 3'deki *kanun* ifadesini geniş manada

⁵⁴ Karşılı, s. 653; Kuru/Arslan/Yılmaz, HMK Ders Kitabı, s. 442; Taylan Özgür Kiraz, **6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu ile Getirilen Yenilikler**, Ankara: Adalet Yayınevi, 2012, s. 70.

⁵⁵ Bk. dn. 68. Ayrıca, Konuralp'e göre bir delilin caiz delil sayılabilmesi için her şeyden önce akli ve mantuki olması gerekeceği yukarıda belirtilmişti. Nitekim HMK, bunu kanuni bir düzenlemeye kavuşturmasa da HMK m. 192 gerekçesinde buna yer vermiştir: "...Maddeyle, kanunun belirli bir delille ispat zorunluluğunu öngörmediği hâllerde, kanunda düzenlenmemiş olan diğer delillere de başvurulabileceği açıkça düzenlenmiş; böylece, senetsiz ispatı caiz olan davalarda akli, mantıki ve hukuka uygun yollardan elde edilmiş olmak koşuluyla davayı aydınlatabilecek ve davanın dayanağı olan vakiaları ispatlayabilecek her türlü unsurun delil olarak değerlendirilebileceği esaslı tereddüde yer vermeyecek bir biçimde düzenlenmiştir...".

⁵⁶ Yine HMK m. 156, HMK m. 189 f. 3 "caiz delil" düzenlemesinin bir örneği olabilir. HMK

anlamak lazımdır⁵⁷. Örneğin; TMK m. 184 f. 2 gereği boşanma ve ayrılık davalarında, boşanma veya ayrılık davasının dayandığı olguların (hususların) varlığının ispatı açısından yemin delili caiz delil olmayıp diğer deliller, şartların varlığı halinde, caiz delil olarak kabul edilebilecektir⁵⁸. Aynı şekilde 3402 sayılı Kadastro Kanunu m. 14 hükmünün uygulama alanı bulduğu davalarda ispat, ancak bu maddede sayılan deliller ile gerçekleştirilebilecektir⁵⁹.

HMK m. 192'de, "Kanunun belirli bir delille ispat zorunluluğu öngörmediği haller" ibaresi kullanılmış olup bu hüküm, HMK m. 189 ile bütünlük arz eder. "Genel olarak" başlığı altında belirttiğimiz üzere delillerin türlerini tespit açısından Türk Hukukunda serbest delil sistemi kabul edilmiştir⁶⁰. HMK m. 192, delillerin kanunda sayılanlarla sınırlı olmadığını düzenleyen bir hükümdür. Bir başka deyişle HMK m. 192, Türk Hukukunda, delillerin türlerini tespit açısından serbest delil sisteminin kabul edildiğini düzenleyen bir hükümdür. Bu sebepten dolayı da Kanunun belirli bir delille ispat zorunluluğunu öngördüğü hallerde sadece belirtilen delillerle ispat faaliyeti gerçekleştirilebilecek; öngörmediği hallerde ise Kanunda düzenlenmemiş olan diğer delillere de başvurulabilecektir. HMK m. 192 ve 189 birlikte değerlendirildiğinde; Türk Hukukunda delillerin türlerini tespit açısından serbest delil sisteminin kabul edilmekle birlikte bunun istisnalarının da olabileceği bu iki hükümlerle (HMK m. 189, 192) beraber düzenlenmiş ve caiz delil kavramı bir zemine oturtulmuştur. Sadece kanunun belirli delillerle ispatını emrettiği hususlar değil; süre ve usule aykırılık ile delillerin hukuka aykırılığı da, caiz delil/caiz olmayan delil kavramı altında değerlendirilmiştir. Senetle ispat kurallarının da hukuki işlemlerin ispatı bakımından caiz delili düzenleyen bir hüküm niteliğinde (belirli delille -senetle- ispatı zorunlu kılma şeklinde) olması sebebiyle, senetle ispat kurallarının delil sınıflandırmalarında yeri de delillerin türlerini tespit açısından yapılan sınıflandırmada olmaktadır. Kanunun belirli delillerle ispat zorunluluğu öngördüğü hal olan senetle ispat kurallarının

m. 156 hükmü uyarınca, ön inceleme, yargılama ve tahkikat işlemleri, ancak tutanakla ispat olunabilir. Bk. Barış Toraman, "Medeni Usul Hukukunda İspat Hakkına Dair Bazı Tespit ve Değerlendirmeler", [Elektronik versiyon] DEHFD, 2014, C. 16, Özel Sayı: **Prof. Dr. Hakan Pekcanitez'e Armağan**, (Erişim Tarihi: 19.9.2015), s. 1515 dn 115.

⁵⁷ Bk. Konuralp, Yazılı Delil Başlangıcı, s. 24 dn. 6; Bilge/Önen, s. 561; Yılmaz'a göre bu hükmü "deliller konusunda kanunların açık düzenlemelerine uyulur" şeklinde anlamak gerekir. Bk. Ejder Yılmaz, **Hukuk Muhakemeleri Kanun Şerhi**, Ankara: Yetkin Basımevi, 1. Basım, 2012, s. 1004.

⁵⁸ Yılmaz, Şerh, s. 1004.

⁵⁹ Konuralp, Yazılı Delil Başlangıcı, s. 25.

⁶⁰ HMK m. 192, delillerin kanunda sayılanlarla sınırlı olmadığını düzenleyen bir hükümdür. Bir başka deyişle HMK m. 192, Türk Hukukunda, delillerin türlerini tespit açısından serbest delil sisteminin kabul edildiğini düzenleyen bir hükümdür. Bu sebepten dolayı da Kanunun belirli bir delille ispat zorunluluğunu öngördüğü hallerde sadece belirtilen delillerle ispat faaliyeti gerçekleştirilebilecek; öngörmediği hallerde ise Kanunda düzenlenmemiş olan diğer delillere de başvurulabilecektir.

tatbik edildiği durumlarda, ispat faaliyetinde kullanılacak delil türü (caiz delil) de sadece senet olmaktadır; bir başka deyişle, kanunun belirli bir delillerle ispat zorunluluğu getirdiği alanda kanunda öngörülen deliller dışındaki bütün deliller ispat gücünden yoksundur⁶¹. Bu bağlamda senetle ispat kurallarının istisnalarından olan delil başlangıcı da delillerin türlerini tespit açısından yapılan sınıflandırma kapsamında değerlendirilmelidir. Çünkü delil başlangıcı vasıtasıyla (kanunun belirli bir delille ispat zorunluluğu öngördüğü hal olan) senetle ispat kuralları bertaraf edilmekte ve kanunda düzenlenmemiş deliller (HMK m. 192) de dâhil olmak üzere tüm deliller caiz delil (HMK m. 189) haline gelmektedir.

Sonuç olarak, Kanunun (geniş manada) belirli bir delille ispat zorunluluğu öngörmemiş olduğu hallerde (örneğin: HMK'da hukuki işlemler dışında), kanunda düzenlenmemiş deliller dâhil her türlü delile başvurulabilir. Ancak kanunun belirli delillerle ispat zorunluluğu öngördüğü hallerde (örneğin: HMK'da hukuki işlemler için öngörülen senetle ispat kuralları, 3402 sayılı Kadastro Kanunu m. 14), sadece kanunda öngörülen delillere başvurulabilir (HMK m. 192, HMK m. 189 f. 3). Bir başka deyişle, kanunun (geniş manada) belirli delillerle ispatını emrettiği hususlar (örneğin: senetle ispat kurallarının konusunu oluşturan hukuki işlemler) başka delillerle ispat olunamaz (HMK m. 189 f. 3, HMK m. 192). Hâkim, bir vakıa (hukuki işlemleri de içine alacak kapsamda) hakkında belirli bir delille ispat zorunluluğunun öngörülüp öngörülmediğini resen tespit ederek bir delilin caiz olup olmadığına karar verecektir. Bu bakımdan; “kanunun belirli bir delille ispat zorunluluğu öngördüğü haller, caiz delil kavramını ortaya çıkartmıştır” sonucuna da varılmalıdır⁶². Nitekim kanunun belirli delille ispat zorunluluğu öngördüğü alana örnek olarak senetle ispat zorunluluğu verilebilir. Yani HMK m. 200 (HUMK m. 288), *kanunun belirli delillerle ispat zorunluluğu öngördüğü bir alan olup* (ayrıca bk. HMK m. 189 f. 3, 192) hâkimin delilleri serbestçe değerlendiremeyeceğini düzenleyen istisna hüküm değildir. Senede kesin delil niteliğini veren hükümler HMK m. 204, 205'tir (HUMK m. 295, 296)⁶³. Sonuç olarak HMK m. 198 (HUMK m. 240) hükmü, delillerin değerlendirilmesi noktasında kanuni istisnaların olabileceğini öngörmüş ve kanuni düzenlemeler (kanuni istisnalar) sonucunda bir delille kesin delil niteliği tanınabileceğini belirtmiştir. Bu bağlamda, *“bir delilinin kesin delil olarak kabul edilmesinin nedeni o delilinin niteliği değildir. Bir delil, kanun ona bu gücü verdiği için kesin delil sayılmaktadır”*⁶⁴. HMK m. 198'deki kanuni istisnalar deyimini geniş manada anlaşılmalıdır⁶⁵. Yani bir kanun, bazı delillerin hâkimi bağlayıcı kılabileceği şeklinde (kesin

⁶¹ Konuralp, Yazılı Delil Başlangıcı, s. 24.

⁶² Pekcanitez/Atalay/Özkes, s. 713.

⁶³ Konuralp, Zorlanan Sınırlar, s. 18.

⁶⁴ Konuralp, Yazılı Delil Başlangıcı, s. 24, dn. 2.

⁶⁵ Nitekim HUMK m. 240, “Bu Kanunun” ifadesini kullanırken; HMK m. 198, “Bu” ibaresini kullanmayıp “Kanuni istisnalar” ibaresini kullanmıştır.

delil olacağı/olmayacağı şeklinde) bir düzenleme yapabilir. Örneğin HMK kapsamında kesin delil olarak kabul edilen deliller, İİK m. 97 f. 17 c. 2 “*Dava ve müteakbil davada tarafların gösterecekleri bütün delilleri hâkim serbestçe takdir eder*” hükmü gereği bu hükmün uygulandığı davalar açısından kesin delil niteliğini yitirecektir⁶⁶. Doktrinde kabul edildiği üzere *HMK kapsamında*⁶⁷ kesin deliller senet, yemin ve kesin hükümdür⁶⁸. *Senede kesin delil niteliğini veren hükümlerin HMK m. 204 ve 205 olduğunu belirtmiştik. HMK m. 204 düzenlemesine*⁶⁹ bakıldığında, maddenin kenar başlığı “*ilamların ve resmi senetlerin ispat gücü*”dür. Madde düzenlemesi, ilamların ve resmi senetlerin ispat gücüne ilişkin olup ilamların ve resmi senetlerin kesin delil olduğu da açıkça fıkralarda düzenlenmiştir. HMK m. 205 düzenlemesine⁷⁰ bakıldığında paralel bir düzenleme olarak maddenin kenar başlığı “*adi senetlerin ispat gücü*” olarak kabul edilmiştir. Madde fıkralarında da açıkça adi senetlerin kesin delil olduğu düzenlenmiştir. Yeminin ise kesin delil olduğu hakkında HMK’da açık bir düzenleme olmayıp yemin etmemenin sonucunda yemin konusu vakıaların *ikrar* edilmiş sayılacağı düzenlenmiştir (HMK m. 229). Doktrinde kabul edildiği üzere yemin kesin bir delildir⁷¹. HMK m. 204’ te hükme bağlanan ilamların kesin delil sayılacağına ilişkin düzenleme, kesin hükmün kesin delil olduğunu ortaya koymaktadır⁷². İkrarın

⁶⁶ Yılmaz, Şerh, s. 1031.

⁶⁷ Diğer kanun hükümleri saklıdır.

⁶⁸ HMK m. 311’e göre feragat ve kabul, kesin hüküm gibi sonuç doğurur. Doktrinde feragat ve kabulün kesin hüküm teşkil edip etmeyeceği noktasında çeşitli görüşler ileri sürülmekteydi. Burada varılan genel sonuca göre feragat ve kabul, maddi anlamda kesin hüküm teşkil etmeyeceği için kesin hükme bağlanan neticelere bağlı tutulmuştur. Düzenlemede bu durum, “Feragat ve kabul, kesin hüküm *gibi* sonuç doğurur” şeklinde ifade edilmiştir (HMK m. 311 c. 1). Bu noktada bütün görüşlerin detaylı olarak değerlendirilmesi için bk. İbrahim Ermenek, **Medeni Usul Hukukunda Davayı Kabul**, Ankara: Adalet Yayınevi, 2009, s. 129 vd. ; Leyla Akyol-Aslan, **Medeni Usul Hukukunda Davadan Feragat**, Ankara: Yetkin Basımevi, 2011, s. 396 vd.

⁶⁹ İlamların ve resmi senetlerin ispat gücü
MADDE 204- “(1) *İlamlar ile düzenleme şeklindeki noter senetleri, sahteliği ispat olunmadıkça kesin delil sayılırlar.*

(2) *İlgililerin beyanına dayanılarak noterlerin tasdik ettikleri senetlerle diğer yetkili memurların görevleri içinde usulüne uygun olarak düzenledikleri belgeler, aksi ispatlanıncaya kadar kesin delil sayılırlar.*

(3) *Mahkeme, yukarıdaki belgelerden biri hakkında şüphe uyandıran bir hâl görürse, ilgili daireden açıklama isteyebilir.”*

⁷⁰ Adi senetlerin ispat gücü

MADDE 205-“(1) *Mahkeme buzurunda ikrar olunan veya mahkemeye inkâr edenden sadır olduğu kabul edilen adi senetler, aksi ispat edilmedikçe kesin delil sayılırlar.*

(2) *Usulüne göre güvenli elektronik imza ile oluşturulan elektronik veriler, senet hükmündedir.*

(3) *Hâkim, mahkemeye delil olarak sunulan elektronik imzalı belgenin, güvenli elektronik imza ile oluşturulmuş olup olmadığını resen inceler.”*

⁷¹ Şanal Görgün/ Mehmet Kodakoğlu, **Medeni Usul Hukuku**, 2. Basım, Ankara: Yetkin Basımevi, 2012, s. 221; Karslı, s. 570; Kuru/Arslan/Yılmaz, HMK Ders Kitabı, s. 412.

⁷² Doktrindeki bir görüşe göre, ilk dava hükmünü diğer bir dava açısından kesin delil olarak ni-

kesin delil olup olmadığı hususunu ayrıca ele almak gerekir. Çünkü doktrinde ikrarın hukuki niteliği konusunda bir fikir birliğine varılmış değildir⁷³. HUMK m. 238 f. 2'de “maruf ve meşhur olan veya *ikrar olunan hususlar münazaalı sayılmaz*” şeklinde düzenleme olmasına rağmen HUMK m. 236 f. 1 c. 2'de “*Ve mukir olan taraf aleyhine delil teşkil eder.*” ibaresi bulunmaktaydı. HUMK m. 236 f. 1 c. 2'de “*Ve mukir olan taraf aleyhine delil teşkil eder.*” ibaresi bulunmakla birlikte Umar, böyle bir ifadenin varlığının önemi olmadığını ve bu hükmün mehaz Neuchatel Kanunu m. 210 f. 2'deki aslını “*ikrar, sadır olduğu tarafın aleyhine hüküm ifade eder.*” tarzında tercüme etmenin daha yerinde olacağını ifade etmekteydi⁷⁴. Yeni düzenlemeyle (HMK m. 188) birlikte “*Ve mukir olan taraf aleyhine delil teşkil eder.*” ibaresi madde metninden çıkarılmıştır⁷⁵. Ayrıca ikrar, dördüncü kısmın (ispat ve deliller) birinci bölümü olan genel hükümler başlığı altında düzenlenmiştir. Bunun neticesinde ise kanun koyucunun, ikrarın hukuki niteliğini delil olarak kabul etmediği sonucuna varılabilir. Kiraz ve Pekcanitez/Atalay/Özekes'e göre ikrarın delil olmadığı sonucuna HMK m. 187 f. 2'den de varılabilir. HMK m. 187 f. 2'ye göre ikrar edilmiş vakıalar çekişmeli sayılmaz. Mahkeme önünde ikrar edilmiş bir vakıa çekişmeli olmaktan çıkacağı⁷⁶ için artık ikrar konusu vakıa, tarafların üzerinde anlaşmış oldukları bir vakıa haline gelir⁷⁷. İspatın gerekmediği bir halde ise delilden söz edilemez; çünkü delil, çekişmeli olan hususlar için ikame olunur⁷⁸. Sonuç olarak, ikrarın ispat faaliyeti olan delil ikame gereğini ortadan kaldırması HMK m. 187 hükmünün doğal bir sonucudur⁷⁹.

---

telendirmek yerine onu “bağlayıcı” olarak nitelendirmek daha doğru olacaktır. Bu görüşü ileri süren yazarın ifadelerini aynen aktarmakta fayda görüyoruz: “*Kanımızca, kesin hükmün kesin delil niteliği ile hâkimi bağlayıcı olmasının, aslında aynı amaca yönelik ifadeler olduğu düşünülebilir. Ancak kesin delil ve kesin hükmün bağlayıcılığı arasında şöyle bir fark ortaya çıkabilir. Eğer, kesin hükmün kesin delil olduğu kabul edilirse, taraflar diğer delillerle bunun doğru olmadığını ispat edebilirler. Buna karşılık daha farklı ve üstün bir anlam vererek, kesin hükmün bağlayıcı olduğu kabul edilirse, taraflar ve hâkim kesin hükmün gösterdiği hususu aynen kabul etmek zorundadır, sonradan ortaya çıkan vakıalar hariç, o kesin hükmü tekrar tartışamazlar*”. Bk. Mine Akkan, “Medeni Usul Hukukunda Tarafların Farklı Olması Durumunda Kesin Hükmün Delil Niteliği”, [Elektronik versiyon] *DEÜHFD*, 2009, C. 11, Özel Sayı, (Erişim Tarihi: 22.03.2014), s. 8.

⁷³ Tüm görüşlerin detaylı olarak değerlendirmesi için bk. Taylan Kiraz Özgür, **Medeni Yargılama Hukukunda İkrar**, 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'na Göre Eklenmiş 'Giriş' Bölümü Hariç 2. Tıpkı Basım, Ankara: Bilge Yayınevi, 2013, s. 64 vd. ; Bilge Umar, Muhtevası ve Hukuki Mahiyet Bakımından İkrar Kavramı, [Elektronik versiyon] *İÜHF*, 1964, S. 1-3 (Erişim Tarihi: 22.03.2014), s. 246 vd. ; Taşpınar, İspat, s. 113 vd.

⁷⁴ Umar, Şerh, s. 247.

⁷⁵ Bu değişikliğin doğru olduğuna ilişkin bk. Kiraz, Yenilikler, s. 49.

⁷⁶ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 652; Kiraz, s. 67.

⁷⁷ Kiraz, s. 67.

⁷⁸ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 652; Kiraz, s. 67.

⁷⁹ Kiraz, s. 67.

Doktrinde deliller, kesin deliller⁸⁰ ve takdiri deliller⁸¹ şeklinde ikili bir ayrım tabii tutularak incelenmektedir⁸². Kanunda açık şekilde böyle bir ayrım olmamakla birlikte delillerin değerlendirilmesi noktasında kabul edilen karma sistemin böyle bir ayrımı doğurduğu kabul edilebilir. Kesin deliller, “*şartlarını, hükümlerini ve sonuçlarını kanunun belirlediği ve bu şartların mevcut olması halinde hâkimin bağlı olduğu ve takdir yetkisine sahip olmadığı delillerdir*”⁸³. Kesin delillerin varlığı halinde hâkim artık bu delilleri değerlendiremeyecek⁸⁴ ve kesin delillerin gerçeği temsil ettiğini kabul edecektir. Bunun neticesinde de, kesin delillere uygun şekilde karar verecektir⁸⁵. Takdiri deliller ise, “*koşullarını ve hükümlerini kanunun tayin etmediği delillerdir; bu tür deliller hâkimi bağlamaz, hâkim serbestçe takdir eder*”^{86, 87}.

⁸⁰ Kesin delil, doktrinde *kanuni delil* olarak da adlandırılmaktadır. Bk. Berkin, Usul, s. 173; Üstündağ, s. 628; Postacıoğlu, Usul, s. 568. Karşılıya göre kesin delil-takdiri delil ayrımı daha doğrudur. “*Çünkü kanuni deliller-takdiri deliller şeklinde ayrım yapılması, takdiri delillerin bir kanuni delil değilmiş gibi anlaşılmasına sebep olmaktadır. Oysaki takdiri deliller de kanuni deliller gibi Kanun’da düzenlenmiştir. Takdiri delil-kanuni delil ayrımı, delillerin kanunda düzenlenip düzenlenmediğine göre değil hâkimi bağlayıcı nitelikte olup olmadığına göre yapılan bir ayrımdır.*” Bk. Karşılı, s. 570.

⁸¹ Takdiri delil, doktrinde *değerlendirmeye elverişli kanıt* olarak da adlandırılmıştır. Bk. Ergun Önen, **Medeni Yargılama Hukuku**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1979, s. 207.

⁸² Kesin delil kavramının ortaya çıkışının politik yönü için bk. Konuralp, Yazılı Delil Başlangıcı, s. 10, 11.

⁸³ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 714. Benzer bir tanım: “*Kanuni delil, kabul şartları ve ispat kuvvetleri doğrudan doğruya kanun ile tayin edilen vasıtalaradır. Hâkim bu vasıtaları, kanuni şartlar tamam ise, şahsi kanaati ne olursa olsun, delil olarak kabule mecbur olup takdir hakkı yoktur.*” Bk. Belgesay, Deliller, s. 79.

⁸⁴ HMK m. 192’ye göre kanuni istisnalar dışında hâkim delilleri serbestçe değerlendirir. Buradaki kanuni istisnalardan maksat kesin delillerin varlığı halidir. Yani kesin delillerin varlığı halinde hâkim delilleri serbestçe değerlendiremez.

⁸⁵ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 714.

⁸⁶ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 715.

⁸⁷ Kesin delil-takdiri delil ayrımı kendisini özellikle hukuki işlemler açısından gösterir. Şöyle ki; yasal para miktarını geçen hukuki işlemler açısından ispat, sadece kesin delil olan senetle yapılabilecektir. Bu noktada tekraren vurgulamak istiyoruz ki caiz delil ile delilleri serbestçe değerlendirme farklı şeylerdir. HMK m. 192 delillerin değerlendirilmesini düzenleyen bir madde olup bu, caiz delil (HMK m. 184 f. 4) kavramından farklıdır. Nitekim yukarıda Konuralp’ten verilen örneği kısaca tekrar etmek gerekirse, senetle ispat zorunluluğunun, parasal miktarın aşılması sebebiyle, olmadığı bir alanda caiz delil olmak koşuluyla her delil ispat aracı olarak kabul edilebilecekken, delil olarak senedin ikame edilmesi halinde artık hâkim bunu değerlendiremeyecektir. Yani delil caiz olup değerlendirmeye elverişli değildir. Bu örneğe şu şekilde devam etmek faydalı olabilir. Verilen örnek caiz delil-serbestçe değerlendirme farkının ortaya koyulması içindir. Bunun dışında miktar ve değeri yasal sınırı geçen hukuki işlemlerde tek caiz delil senettir. Ayrıca tek caiz delil olan senet delili, kesin delil olması sebebiyle hâkim tarafından değerlendirilemeyecektir. Yani caiz delil ile delili değerlendirmeye yine bir aradadır. HMK hukuki işlemler dışında belirli delillerle ispat zorunluluğu öngörmemiştir (Diğer kanun hükümleri saklıdır). Şartlarını taşıyan, örneğin hukuka aykırı olmayan bir delil, caiz delil olarak hâkim tarafından kabul edilecektir ve sonrasında bu delil hâkim tarafından serbestçe değerlendirilecektir. Yani delil hem caiz hem de değerlendirmeye elverişlidir.

*Yargıtay'ın bazı kararlarında birtakım delilleri "güçlü delil" olarak kabul ettiği görülmektedir*⁸⁸. Güçlü delil kullanımı, doktrinde çokça eleştirilmiş ve bundan ne anlaşılması gerektiği yine doktrin tarafından açıklanmaya çalışılmıştır. Akcan'a göre⁸⁹, güçlü delil takdiri bir delildir. Devamında Akcan, güçlü delilin, takdiri delil olduğunu kabul etmekle birlikte bunun kanunda düzenlenmeyen bir delil olduğunu ifade ederek özel hüküm sebepleri (HUMK m.367)⁹⁰ başlığı altında ele alınması gerektiğini belirtmektedir. Doktrindeki başka bir görüşe⁹¹ göre ise, deliller arasında güçlü-güçsüz ayrımı yapmak doğru değildir. Bu durum, kesin hükümle tespit edilen vakıanın, ikinci dava açısından bağlayıcı olması ile açıklanabilir. Doktrindeki bir başka görüşe⁹² göre, Yargıtay burada kesin delillerle takdiri deliller dışında yeni bir delil kategorisi yaratıyor değildir. Söz konusu bu takdiri delil varken aksi yönde karar verilmesinin iyi gerekçelendirilmesi gerekmektedir. Yine başka bir görüşe⁹³ göre de güçlü delille kastedilen ayrı bir delil türü değildir. Bununla kastedilen güçlü delilin hâkimi inandırma gücüyle ilgili olmasıdır. İlk dava hükmünün, ikinci dava açısından (güçlü bir) takdiri delil olduğu durumlarda hâkim, bunu hükmüne esas alıp karar verebilir. Zaten beklenen de budur. Ancak hâkim, ilk davadan farklı bir karara hükmedecekse bunun gerekçelerini çok açık ve anlaşılır bir şekilde izah etmelidir. Başka bir görüşe⁹⁴ göre de, medeni usul hukukumuzda güçlü delil adı altında bir delil kategorisi yoktur. Taraflar için kesin hüküm teşkil eden bir karar, taraflardan biri ile üçüncü bir kişi arasında görülen başka davalarda sadece takdiri delil oluşturur; fakat bu takdiri delil, hayat tecrübelerine göre, hâkim tarafından önemle değerlendirilmesi gereken ispat gücü (delil değeri) yüksek, kuvvetli bir takdiri delildir. Tüm bunlardan farklı olarak doktrinde⁹⁵ üçüncü şahıslara karşı dava açıldığı takdirde, kesin hükme dayanan kişinin bunu başka bir delille ispat etmeye mecbur olmayacağı ileri sürülmüştür. Bu görüşe göre kesin hüküm, fiili bir karine olarak kabul edilmektedir.

⁸⁸ Bu kabul kesin hüküm içindir. Kural, kesin hükmün sadece davanın taraflarını etkilemesidir. Ancak, kesin hükmün sirayetiyle bu etki genişletilmektedir. Fakat hükmün üçüncü kişilere sirayet etmesi, onlar bakımından da ilk davanın ikinci dava açısından maddi anlamda kesin hükmün etkilerini doğuracağı anlamına gelmez. Yargıtay'ın yerleşik içtihatları uyarınca, dava sebebi ve dava konusu aynı ancak tarafların farklı olduğu ikinci davada *bile*, ilk dava hükmü ancak *güçlü (kuvvetli)* bir takdiri delil oluşturabilir. Bk. Akkan, s. 29, Baki Kuru, **Hukuk Muhakemeleri Usulü C. V**, 6. Basım, İstanbul: Demir - Demir Yayıncılık, 2001, s. 5084.

⁸⁹ Recep Akcan, "Yargıtay Kararlarındaki "Güçlü Delil" Kavramının Hukuki Niteliği", **SÜHFD**, C. 1-2, S. 12 (2004), s. 24.

⁹⁰ HMK ile kaldırılan bu hüküm yerine *kanunda düzenlenmemiş deliller* başlığını taşıyan HMK m.192 getirilmiştir.

⁹¹ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 715.

⁹² Alangoya/Yıldırım/Deren-Yıldırım, Usul, s.351.

⁹³ Akkan, s.38 vd.

⁹⁴ Ali Cem Budak, **Üçüncü Kişilerin Haklarının Korunması**, İstanbul: Beta Basım, 2000, s.19.

⁹⁵ Burhan Gürdoğan, **Kesin Hüküm İtirazı**, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1960, s. 51; Sami Selçuk, "Medeni Usul Hukukunda Kesin Hüküm, Şartları-Kesin Hüküm İtirazı", **Adalet Dergisi**, S. 11 (1973), s. 943.

Delil sınıflandırma ve sistemlerine ilişkin genel bir perspektif oluşturduktan sonra yeni bir kavram olan “belge”ye değinmek gerekir. Belge terimi HMK ile birlikte hukuk sistemimizde yerini bulmuştur. Aslında belge ifadesi, hukuksal bir anlam yüklemenin dışında, sözlük anlamı olarak yazılılıktan öte geniş bir anlamı zaten bünyesinde barındırmaktadır. Belge, sözlük anlamı itibariyle “bir gerçeğe tanıklık eden yazı, fotoğraf, resim, film vb. vesika, doküman”⁹⁶ dır. Bu anlamda belge, daha çok bir iradenin dış dünyada vücut bulma şeklidir⁹⁷; yani “belge ile düşünceler cisimlenir ve somutlaşır”⁹⁸. Ancak her zaman için belgede bir iradenin varlığından bahsedilemez. Örneğin fotoğraf, video gibi belgelerde her zaman bir iradenin olduğundan söz edemeyiz. Belge, hukuki olarak bir delil olup delil, “ispat faaliyetinde kullanılan ve dava öncesi, mahkeme dışında gerçekleşmiş olan vakıaların temsilen yargılamaya aktarılmasına yarayan ve çekişmeli vakıayı temsile ya da yansıtmaya elverişli olan inandırma araçlarıdır”⁹⁹. Sonuç olarak, belgeye HMK ile birlikte hukuki olarak yüklenen anlam, zaten onun sözlük anlamı itibariyle mevcudunda bulundurduğu anlamdır. Ancak belge kavramının genel olarak insanlarda karşıladığı şeklinin yazı olduğu ve bunun yakın zamana kadar kâğıdın tek kullanışlı belge olmasından kaynaklandığı, düşüncenin cisimlendiği materyalin kâğıdın bulunmasından daha önce “mağara duvarına çizilen şekiller, sonrasında taş tabletler, papirüsler, hayvan derileri” olduğu doktrinde belirtilmiştir¹⁰⁰. Nasıl ki kâğıdın bulunmasıyla bu materyaller yerini kâğıda bırakmışsa, gelişen teknolojiyle birlikte yeni belge türlerine, hukukun değer atfetmesi¹⁰¹ zorunludur¹⁰². Yeni belge türlerinin, kâğıdın yerine tamamen ikame edilmesi bulunduğumuz zaman dilimi itibariyle belki mümkün olmasa da, yeni belge türlerine kullanımının yadsınamaz şekilde arttığını kabul etmek gerekir¹⁰³.

Belge HMK m. 199’da tanımlanmıştır : “(1) Uyuşmazlık konusu vakıaları ispata elverişli yazılı veya basılı metin, senet, çizim, plan, kroki, fotoğraf, film, görüntü veya ses kaydı gibi veriler ile elektronik ortamdaki veriler ve bunlara benzer bilgi taşıyıcıları bu Kanuna göre belgedir.”¹⁰⁴.

⁹⁶ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.535be60a45ce02.19436719 (Erişim tarihi: 26.04.2014).

⁹⁷ Kılıç, s. 1971; Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 723.

⁹⁸ Erturgut, Elektronik İmzalı Belgeler, s. 30.

⁹⁹ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 689.

¹⁰⁰ Erturgut, Elektronik İmzalı Belgeler, s. 30-31; Ayşe Ece Acar, **Medeni Muhakeme Hukukunda Elektronik İmzalı Belgelerin Delil Niteliği**, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2013, s. 22, 23.

¹⁰¹ Buna örnek olarak elektronik imzalı belgelerin hukukumuzda yer alması verilebilir.

¹⁰² Konunun özellikle elektronik delil açısından detaylı tahlili için bk. Erturgut, Elektronik İmzalı Belgeler, s. 29 vd.

¹⁰³ Bazen bu kullanım, kanuni bir mecburiyetten de doğabilir. Elektronik Tebligat Yönetmeliği m. 7 f. 1: “Anonim, limited ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketlere, elektronik yolla tebligat yapılması zorunludur. Gerçek kişiler ve diğer tüzel kişiler elektronik tebligattan isteğe bağlı olarak yararlanır.”

¹⁰⁴ Maddenin gerekçesinde belgenin tanımı yapılırken, hukuk sistemimiz içinde bütünlüğün korunması ve aynı kavramın farklı şekillerde anlaşılması için, Bilgi Edinme Hakkı Kanununun

Görüleceği üzere belge kavramı hakkında gerçek anlamda bir tanımlama yapılmadan belgenin ne olduğuna ilişkin genel bir çerçeve çizilmiş olup Umar'a göre bu doğaldır; çünkü *“şimdiki maddede sayılan örneklerinde gösterdiği üzere, belge kavramı içine pek çok “benzemez” girmektedir ve maddenin sonunda, bunca benzemizin benzerlerinin de bu kanuna göre belge olduğu vurgulanmıştır*”¹⁰⁵. Belge, bir “üst kavram” olarak kabul edilmiştir ve maddedeki tanımında iki unsura sahiptir. İlk unsur belgenin bir *“bilgi taşıyıcısı”* olmasıdır. İkinci unsur ise *“uyuşmazlık konusu vakıaları ispata elverişli olma”*dır ve bu, bilgi taşıyıcısı unsurunu niteleyen bir unsurdur. Uyuşmazlık konusu vakıaları ispata elverişli olma unsuru aslında bütün deliller için geçerli olup delil tanımlamasında bunu *“...çekişmeli vakıayı temsile ya da yansıtma-ya elverişli olan inandırma aracı”* şeklinde ifade etmiştik. Bu sebepten dolayı belge kavramının ne olduğu aslında doğrudan “bilgi taşıyıcısı” unsuru ile alakalıdır. Maddede belge olarak kabul görececek bilgi taşıyıcılarının bir kısmı örnek olarak sayılmış olmakla birlikte, tüm belgeler bu sayılanlardan ibaret değildir. Ancak, sayılan bilgi taşıyıcıları farklı niteliklere sahip olanlardan en tipikleridir. Örneğin, sadece yazılı ve basılı metinler değil, çizim, kroki gibi yazı dışındaki resim, plân vesaire belge olarak sayılmış, görüntüyü anlık ya da hareketli taşıma niteliğine sahip fotoğraf veya film de ayrıca belirtilmiştir. Görüntü ya da ses kayıtları bilgi taşımaya elverişli olduğu gibi, elektronik ortamdaki veriler de bilgi taşıyabilmektedir. Görüldüğü üzere, farklı bilgi taşıyıcıları belirtmek suretiyle bu konudaki gelişmelere imkân tanıyacak bir tanımlama yapılmıştır¹⁰⁶. Gerekçede ifade edildiği üzere uyuşmazlık konusu vakıaları ispata elverişli nitelikte olma unsuru gerçekleşmediği vakit bu belge, sadece yargılama hukuku açısından geçerli değildir¹⁰⁷. Belge kavramının ne olduğunun doğrudan doğruya bilgi taşıyıcısı unsuru ile alakalı olduğunu belirtsek de bundan, ispata elverişli olma unsurunun önemli olmadığı sonucu çıkarılmamalıdır. Doktrinde verilen delil tanımlamalarında “ispata elverişli olma” unsuru yer almasına rağmen, bir delil türü olan *belgenin* kanuni tanımında bunun zikredilmesi tekrar niteliğinde olsa da bir anlam ifade etmektedir. Çünkü hâkim, eldeki bilgi taşıyıcısının ispata elverişli olup olmadığını belki de ilk olarak değerlendirerek bir sonuca varacaktır. Yani hâkim, ispata elverişli bir nitelikte olmayan bir bilgi taşıyıcısını belge olarak kabul etmeyerek bununla irtibatlı olan talepleri/iddiaları reddedecektir. Sözgelimi delil olarak ibraz edilenin ispata elverişli olmaması, onu belge olarak nitelemeye engel olacağından bunun delil başlangıcının maddi unsurunu oluşturamayacağını kabul etmek gerekir.

“Tanımlar” başlığını taşıyan 3 üncü maddesinde yer alan belge tanımından da yararlanıldığı ifade edilmiştir. Bilgi Edinme Kanunu m.3 f/d: “d) Belge: Kurum ve kuruluşların sahip oldukları bu Kanun kapsamındaki yazılı, basılı veya çoğaltılmış dosya, evrak, kitap, dergi, broşür, etüt, mektup, program, talimat, kroki, plân, film, fotoğraf, teyp ve videokaseti, harita, elektronik ortamda kaydedilen her türlü bilgi, haber ve veri taşıyıcılarını, ifade eder.”

¹⁰⁵ Umar, Şerh, s. 580.

¹⁰⁶ Madde gerekçesi.

¹⁰⁷ Karslı/Koç/Konuralp, s. 115.

HMK m. 192 (kanunda düzenlenmemiş deliller) ile HMK m. 199 (belge) hükümleri arasındaki ilişkiye değinmek gerekirse; HMK m. 192, delillerin kanunda sayılanlarla sınırlı olmadığını düzenleyen bir hükümdür. Bir başka deyişle HMK m. 192, Türk Hukukunda, delillerin türlerini tespit açısından serbest delil sisteminin kabul edildiğini düzenleyen bir hükümdür. Bu sebepten dolayı da Kanunun belirli bir delille ispat zorunluluğunu öngördüğü hallerde sadece belirtilen delillerle ispat faaliyeti gerçekleştirilebilecek; öngörmediği hâllerde ise Kanunda düzenlenmemiş olan diğer delillere de başvurulabilecektir. İlk bakışta HMK m. 199'un bir tekrar hükmü olduğu, yani belgenin kapsam itibariyle her türlü delili barındırabileceği ve bunun sonucu olarak da hukukumuzda delillerin sınırlı sayıda olmadığı; zaten "belge"nin HMK m. 192 kapsamında değerlendirilebileceği sonucuna varılabilse de bu yanlış bir vargı olur. Aynı şekilde tersinden bir yaklaşımla, HMK m. 199 hükmünün varlığının delillerin sınırlı sayıda olmadığını tespit ettiği (Türk Hukukunda delillerin türlerini tespit açısından serbest delil sisteminin kabul edildiğini tespit ettiği) ve bu sebeple de HMK m. 192 hükmünün gereksiz olduğu sonucuna varmak da yanlış olacaktır. Öncelikle şu tespit yapılabilir: HMK m. 192 "genel hükümler" başlığı altında düzenlenmiş olup HMK m. 199 "belge ve senet" başlığı altında düzenlenmiştir. Ancak şunu kabul etmek gerekir ki, bu iki hüküm birbiriyle uyum içerisindedir. Şöyle ki; kesin deliller dışında diğer takdiri delillerden bazıları önemine binaen kanunda düzenlenmiştir. Bununla birlikte HMK m. 192 hükmü gereği kanunda düzenlenmemiş diğer deliller de ispat aracı (takdiri delil) olabilecektir. Bu sebepten dolayı kanunda delil olarak düzenlenmeyen bir delile ad koyma ihtiyacı, onu bir delil kategorisi içine sokma çabası bizim delil sistemimizde yoktur. HMK ile birlikte bunlar geniş bir şekilde kabul edilmesi sebebiyle belge (HMK m. 199) olarak adlandırılabilir. Ancak HMK m. 199 ile belgenin bir üst kavram olarak kabul edilmesinin bundan başka önemli sonuçları vardır. Belki de belge kavramının kabul edilmesinin en büyük sonucu, delil başlangıcının maddi unsurunun yazılı bir vesaik değil; "belge" olarak kabul edilmesidir. Belge kavramının işlevi sadece bu değildir. HMK m. 215 vd. hükümleri ve madde gerekçeleri incelendiğinde, HUMK ifadeleri olan senet ya da vesaik yerine *belge* terimi kullanılmış, tüm hükümler *belgeye* göre tasarımılanmıştır. Bu ise deliller kapsamında bizi çok genişletici bir sonuca götürür: Artık sadece senet ya da vesaikler değil, belge kapsamına giren her türlü delil HMK m. 215 vd. hükümlerinin uygulama alanını oluşturacaktır¹⁰⁸.

¹⁰⁸ Söz gelimi, HUMK m. 299 uncu ve 304 üncü maddelerinin yeni düzenlemesi olan HMK m. 215 hükmünü ele alırsak: "(1) Bir kimse için aleyhine delil olarak kullanılacak belgeler, o kimse için aleyhine de delil teşkil eder." Madde gerekçesi: "1086 sayılı Kanunda sadece özel belgelerin aleyhine kullanılması düzenlenmişti. Hüküm sadece özel belgelerin aleyhine bağlanması şeklinde değil, tüm belgeleri kapsayacak şekilde genişletilmiş; ayrıca sadeleştirilmiştir. Burada senet yerine belge terimi özellikle kullanılmıştır. Bir belge senet niteliğinde olsun olmasın aleyhine bağlanacağından ve bu Tasarıda belge terimi kanuni bir terim olarak kabul edildiğinden, senet yerine belge tercih edilmiştir."

HMK, belge kavramına ilişkin bir tanımlama yapmışken senet kavramı hakkında bir tanım vermemiştir. Madde gerekçesinde belirtildiği üzere, “*Belge kavramının, hukukumuzda yeni yer alması sebebiyle ayrıca tanımı da yapılmıştır. Belge tanımlanmakla birlikte, senedin tanımlanmasından özel olarak kaçınılmıştır. Bunun bir sebebi, senedin öteden beri kanunda yer alması, bu konuda doktrinde ve yargı uygulamasında ciddi bir tereddüdün mevcut olmamasıdır. Ayrıca, senedin kesin delil olarak kabulü sebebiyle, yapılacak bir tanım, bazı sınırlamaları da içereceğinden, ortaya çıkacak gelişmelere engel olmamak bakımından tanımı yapılmamıştır*”. Gerekçede, doktrinde senet hakkında bir ittifak olduğu ifade edilmesine rağmen doktrinde birçok farklı tanımlamanın yapıldığı görülmektedir. Ancak biz burada tanımlama farklılıklarına ve senedin unsurlarının neler olduğuna değinmeyeceğiz. Sadece şunu belirtmek gerekir ki: Senet olarak genellikle anlaşılan tek taraflı borç ikrarı (özellikle bono) olmakla birlikte senedin var olması için gereken unsurları ihtiva eden ve bir hukuki ilişkinin varlığını ortaya koyan belgeler de (iki tarafa borç yükleyen satış sözleşmesi, kira gibi) HMK kapsamında senettir¹⁰⁹. Delil, senet için gerekli unsurları ihtiva ederse senet vasfını kazanacak; ihtiva etmezse *belge* olarak nitelendirilebilecektir. Bu bakımdan her senet bir belge olmakla birlikte her belge bir senet değildir¹¹⁰.

Son olarak, kısaca kanunun (HMK'nın) belirli delillerle ispat zorunluluğunu öngördüğü hal olan senetle ispat kurallarına ayrı olarak değinmek gerekir. Öncelikle ifade etmek gerekir ki; HUMK'tan sonra hazırlanan tüm tasarılar senetle ispat ve senede karşı senetle ispat kurallarını içermektedir. Maddelerin düzenlenmeleri arasında, ifade edilmiş ve parasal değer dışında bir farklılık bulunmamaktadır. Tasarılar da senetle ispat kuralları bulunduğu içindir ki istisna olan (yazılı) delil başlangıcı da tasarılar da her zaman yerini almıştır. Senetle ispat kurallarını koruyan Hukuk Muhakemeleri Kanunu genel gerekçesinde şu ifadeler yer almaktadır:

“...*Senetlere ilişkin bazı hükümler ise 1086 sayılı Kanunda ayrı ayrı maddelerde düzenlenmiş olmalarına rağmen aslında aynı hususa ilişkindir; benzer mahiyetteki hükümler mümkün olduğunca sadeleştirilerek birleştirilmiştir. Hukukî işlemlerin belli bir miktar veya değer üzerinde olması hâlinde senetle ispatı kuralı muhafaza edilmiştir. Akdeniz ülkeleri olan Fransa, İtalya ve Yunanistan hukukunda da senetle ispat kuralı korunmaktadır. Yaklaşık yüzelli yılın üzerinde bir uygulaması olan ve uygulamada herhangi bir şikâyet konusu olmayan senetle ispat kuralı, Komisyonumuz tarafından da çoğunlukla kabul edilmiştir...*”

Senetle ispat kuralları, doktrinde her zaman için tartışma konusu olmuş; kuralın kendisi birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Senetle ispat kuralına ilişkin lehte ve aleyhte iki görüş vardır diyebilmekle birlikte senetle ispat kuralının lehinde görüş bildirenler

¹⁰⁹ Kuru, C. II, s. 2076; Postacıoğlu, Usul, s. 626 dn. 25; Umar, Şerh, s. 580.

¹¹⁰ Erturgut, Elektronik İmzalı Belgeler, s. 30.

dahi bu kuralın, bazı durumlarda hak mahrumiyetlerine yol açabileceğini kabul etmektedir. Ancak buna rağmen genel bir ölçme neticesinde senetle ispat kuralının var olması gerektiğini belirtmektedirler. Senetle ispat kuralına ilişkin lehte ve aleyhteki tüm görüşler, senetle ispat kuralına istisnalar tanınması gerektiğini hususunda görüş birliği içerisindeyler. Senetle ispat kuralının aleyhinde görüş bildirenler, kanuni düzenlemenin var olması sebebiyle kurala istisnalar tanınması gerektiğini ileri sürmek durumundadırlar; çünkü bu görüşü kabul etmenin mevcut düzenleme karşısında duracağı nokta burası olacaktır. Bu istisnaların hangi boyutlara ulaşacağı ise ayrı bir sorundur. Esasen tartışmalı olan nokta burasıdır. Çünkü maddi-manevi imkânsızlık halleri ve beklenmeyen bir nedenle senedin kaybolması durumu istisnaları kanunda net bir şekilde düzenlenmiş olup bu istisnaların uygulama alanı gerçekten de dardır. Senetle ispat kuralını yumuşatma düşüncesi kendisini özellikle delil başlangıcında gösterse de, HUMK döneminde delil başlangıcının maddi unsurunu sadece yazılı belgelerin oluşturması, delil başlangıcını geniş yorumlamaya engel teşkil ediyordu. Postacıoğlu'nun belirttiği üzere, delil başlangıcı ne kadar geniş ölçüde uygulanırsa senetle ispat kuralı da o derecede yumuşatılmış olacaktır¹¹¹ ve Yavaş'ın belirttiği üzere, delil başlangıcının uygulama alanının genişletilmesi de hâkimin delilleri serbestçe değerlendirebilmesini aynı oranda mümkün hale getirecektir¹¹². Nitekim HMK, delil başlangıcının uygulama alanını belge unsuruyla birlikte genişletmiştir. Belge ise HMK m. 199'da çok geniş bir biçimde tanımlanmıştır. Buradan çıkan sonuç; ispata elverişli nitelikteki bilgi taşıyıcılarının belge olması, dolayısıyla delil başlangıcının maddi unsurunu bilgi taşıyıcılarının oluşturmasıdır. Bu sebeple belgenin geniş bir şekilde tanımlanması delil başlangıcının uygulama alanını genişletecek, dolayısıyla senetle ispat kuralları da büyük ölçüde sınırlanmış olacaktır.

SONUÇ

Bir hukuk sisteminde ispat aracı olan delillerin türlerini tespit açısından kabul edilen iki sistem bulunmaktadır: Katı (sıkı) delil sistemi ve serbest delil sistemi. Katı delil sisteminin kabul edildiği hukuk sistemine örnek olarak Alman Hukuku verilebilir. Alman Hukukunda beş tür delil haricinde hiçbir şey ispat aracı olarak kabul edilmemiştir. Beş tür delil ise şunlardır: Bilirkişi, keşif, isticvap, tanık ve senet. Türk Hukukunda ise, kural olarak, serbest delil sisteminin geçerlidir. HMK m. 192, Türk Hukukunda serbest delil sisteminin kabul edilmiş olduğunu “kanununda düzenlenmemiş deliller” başlığı ile açıkça hüküm altına almıştır. HMK m. 192'de “Kanunun belirli bir delille ispat zorunluluğu öngörmediği haller” ibaresi kullanılmış olup bu hüküm, HMK m. 189 ile bütünlük arz eder. HMK m. 192 ve 189 birlikte değerlendirildiğinde; Türk Hukukunda delillerin türlerini tespit açısından serbest delil sis-

¹¹¹ Postacıoğlu, Şehadetle İspat, s. 253.

¹¹² Yavaş, s. 262.

teminin kabul edilmekle birlikte bunun istisnalarının da olabileceği bu iki hükümlerle (HMK m. 189, 192) beraber düzenlenmiş ve caiz delil kavramı bir zemine oturtulmuştur. Sadece kanunun belirli delillerle ispatını emrettiği hususlar değil; süre ve usule aykırılık ile delillerin hukuka aykırılığı da, caiz delil/caiz olmayan delil kavramı altında değerlendirilmiştir.

Yukarıda yapmış olduğumuz sınıflandırma dışında hâkimin delilleri değerlendirmesi noktasında yapılan bir sınıflandırma daha mevcuttur. Bu sınıflandırmada ikili bir sistem ayrımı söz konusudur: Delillerin serbestçe değerlendirilmesi sistemi ve kanuni delil sistemi. Türk Hukukunda karma bir sistem benimsenmiştir. Şöyle ki; kanuni istisnalar dışında hâkim delilleri serbestçe değerlendirir (HMK m. 198). Kesin deliller (kanuni istisnalar) *HMK kapsamında*, şartların varlığı halinde, senet, yemin ve kesin hükümdür.

Kanunun (geniş manada) belirli bir delille ispat zorunluluğu öngörmemiş olduğu hallerde (örneğin: HMK'da hukuki işlemler dışında), kanunda düzenlenmemiş deliller dâhil her türlü delile başvurulabilir. Ancak kanunun (geniş manada) belirli delillerle ispatını emrettiği hususlar, başka delillerle ispat olunamaz. Hâkim, bir vakıa (hukuki işlemleri de içine alacak kapsamda) hakkında belirli bir delille ispat zorunluluğunun öngörülüp öngörülmediğini resen tespit ederek bir delilin caiz olup olmadığına karar verecektir. Kanunun belirli delille ispat zorunluluğu öngördüğü alana örnek olarak senetle ispat zorunluluğu verilebilir. Yani HMK m. 200, *kanunun belirli delillerle ispat zorunluluğu öngördüğü* bir alan olup (ayrıca bk. HMK m. 192) hâkimin delilleri serbestçe değerlendiremeyeceğini düzenleyen istisna hüküm değildir. Senede kesin delil niteliğini veren hükümler HMK m. 204, 205'tir (HUMK m. 295, 296). Sonuç olarak HMK m. 198 hükmü, delillerin değerlendirilmesi noktasında kanuni istisnaların olabileceğini öngörmüş ve kanuni düzenlemeler (kanuni istisnalar) sonucunda bir delille kesin delil niteliği tanınabileceğini belirtmiştir.

HUMK'tan sonra hazırlanan tüm tasarılar senetle ispat ve senede karşı senetle ispat kurallarını içermektedir. Maddelerin düzenlenmeleri arasında, ifade ediliş ve parasal değer dışında bir farklılık bulunmamaktadır. Tasarılarda senetle ispat kuralları bulunduğu içindir ki istisna olan (yazılı) delil başlangıcı da tasarılarda her zaman yerini almıştır.

HMK'da da belirli bir parasal sınırı aşan hukuki işlemler açısından senetle ispat kurallarını korunmuştur, ancak bu kurallara ilişkin eski anlayışta önemli değişiklikler olmuştur. Çünkü HMK' da senetle ispat kurallarına tanınan istisnalardan olan delil başlangıcı çok geniş bir kapsamda düzenlenmiştir. Bu ise senetle ispat kuralları bağlamında delil sınıflandırma ve sistemleri açısından büyük bir içerik değişikliği getirmiştir. Bu yeni anlayışın tam manasıyla idrak edilmesi ve uygulanması, yeni dönem için büyük bir önem arz etmektedir. Yeni uygulamada aslında pek de farkına varılmayan bir nokta olarak senetle ispat kuralları delil başlangıcı vasıtasıyla büyük oranda yu-

muşatılmıştır ve bununla aynı oranda ise tarafların ibraz edebilecekleri delil türünde genişleme olmuştur. Tüm bunların neticesinde belki daha da önemli olarak hâkime delilleri değerlendirme noktasında geniş bir serbesti sağlanmıştır. Tüm bunlara sebebiyet veren husus ise delil başlangıcının yeni belge unsuruyla birlikte işlevsel hale getirilmiş olmasıdır. Belge unsuru çok geniş kapsamlı olup bir belge, kendisine karşı ileri sürülen taraftan kaynaklanma ve iddia konusu hukuki işlemi muhtemel gösterme olarak kanunda belirlenen diğer iki unsuru taşıması şartıyla delil başlangıcı olarak kabul edebilecektir (HMK m. 202). Delil başlangıcı, senetle ispat kurallarına istisna teşkil eder. Bunun en büyük neticesi ise artık taraflar tüm takdiri delillere başvurabilecek ve hâkim de tüm bunları serbestçe değerlendirebilecektir. Netice olarak HMK ile birlikte delil başlangıcının uygulama alanı genişleyeceğinden dolayı artık senetle ispat kurallarının uygulama alanı daralmakta ve HMK m. 192 ile birlikte delillerin türlerini tespit açısından serbest delil sistemini açıkça kabul ederek hâkimin delilleri serbestçe değerlendirebildiği bir sisteme yaklaşmış bulunmaktayız.

KISALTMALAR

Age.	:	Adı geçen eser
Bk.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
c.	:	Cümle
çev.	:	Çeviren
DEÜHFD	:	Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
dn.	:	Dipnot
drl.	:	Derleyen
f.	:	Fıkra
HMK	:	6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu
HUMK	:	1086 sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu
İİK	:	2004 sayılı İcra ve İflas Kanunu
İÜHFM	:	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
krş.	:	Karşılaştırınız
m.	:	Madde
nu.	:	Numara
s.	:	Sayfa
S.	:	Sayı
SÜHFD	:	Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
TMK	:	4721 sayılı Türk Medeni Kanunu
vd.	:	Ve devamı

KAYNAKÇA

- Acar, Ayşe Ece. **Medeni Muhakeme Hukukunda Elektronik İmzalı Belgelerin Delil Niteliği**. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2013.
- Akcan, Recep. “Yargıtay Kararlarındaki “Güçlü Delil” Kavramının Hukuki Niteliği”, [Elektronik versiyon] *SÜHFD*. 2004, C. 12, S. 1–2, s. 7–24.
- Akil, Cenk. **İstinaf Kavramı**. Ankara: Yetkin Basımevi, 2010.
- Akkan, Mine. “Medeni Usul Hukukunda Tarafların Farklı Olması Durumunda Kesin Hükümün Delil Niteliği”, [Elektronik versiyon] *DEÜHFD*. 2009, C. 11, Özel Sayı, , s. 3–61 (Erişim tarihi: 22.03.2014).
- Akkaya, Tolga. **Medeni Usul Hukukunda İstinaf**. Ankara: Yetkin Basımevi, 2009.
- Akyol-Aslan, Leyla. **Medeni Usul Hukukunda Davadan Feragat**. Ankara: Yetkin Basımevi, 2011.
- Alangoya, Yavuz/ Yıldırım, Kamil/ Deren Yıldırım, Nevhis. **Medeni Usul Hukuku Esasları**. İstanbul: Beta Basım, 2011.
- Alangoya, Yavuz. **Medeni Usul Hukukunda Vakıaların ve Delillerin Toplanmasına İlişkin İlkeler**. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1979.
- Albayrak, Hakan. **Medeni Usul ve İcra İflas Hukukunda Yaklaşık İspat**. Ankara: Yetkin Basımevi, 2013.
- Atalay, Oğuz. “Emare İspatı”. **Manisa Barosu Dergisi**. S. 70, Yıl 18, Temmuz–Ekim 1999, s. 7–22.
- Becker-Eberhad, Ekkehard. “Dava Malzemesinin Taraflarca Getirilmesi İlkesinin Esasları ve Sınırları”. **İlkeler Işığında Medeni Yargılama Hukuku**. 7. Basım, Kamil Yıldırım (drl. ve çev.), İstanbul: Beta Basım, 2012, s. 16–38.
- Belgesay, Mustafa Reşit. **Hukuk ve Ceza Usulü Muhakemesinde Deliller**. İstanbul: Güven Basımevi, 1940.
- Budak, Ali Cem. **Üçüncü Kişilerin Haklarının Korunması**. İstanbul: Beta Basım, 2000.
- Centel, Nur / Zafer. Hamide, **Ceza Muhakemesi Hukuku**. İstanbul: Beta Basım, 2013.
- Deren-Yıldırım, Nevhis. “Kanun Yollarına Dair Bazı Düşünceler”. **Medeni Usul ve İcra İflas Hukukçuları Toplantısı VI**. Ankara: İzmir-Çeşme, 19–20 Ekim 2007, s. 3–18.
- Ermenek, İbrahim. **Medeni Usul Hukukunda Davayı Kabul**. Ankara: Adalet Yayınevi, 2009.
- Erturgut, Mine. “Elektronik İmza Kanunu Bakımından E-belge ve E-imza”, [Elektronik versiyon] *Bankacılar Dergisi*. 2003, S. 48, , s. 66–79 (Erişim tarihi: 05.01.2014) (Atıf şekli: E-belge).
- Erturgut, Mine. **Medeni Usul Hukukunda Elektronik İmzalı Belgelerin Delil Olarak Değerlendirilmesi**. Ankara: Yetkin Basımevi, 2004 (Atıf şekli: Elektronik İmzalı Belgeler).
- Göksu, Mustafa. **Hukuk Yargılamasında Elektronik Delil**. Ankara: Adalet Yayınevi, 2011.

- Görgün, Şanal / Kodakoğlu, Mehmet. **Medeni Usul Hukuku**. 2. Basım, Ankara: Yetkin Basımevi, 2012.
- Gürdoğan, Burhan. **Kesin Hüküm İtirazı**. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1960.
- Gaul, Hans Friedhelm, Yargılamanın Amacı Güncelliğini Koruyan Bir Konu, Nevhis Deren-Yıldırım (çev.), **İlkeler Işığında Medeni Yargılama Hukuku**, 7. Basım, Kamil Yıldırım (drl.), İstanbul: Beta Basım, 2012, s. 75–105.
- Karlı, Abdurrahim. **Medeni Muhakeme Hukuku**. 3. Basım, İstanbul: Alternatif Yayıncılık, 2012.
- Kılıç, Halil. **Açıklamalı-İçtihatlı 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu Cilt 2**. Ankara: Adalet Yayınevi, 2011,
- Kiraz, Taylan Özgür. **6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu ile Getirilen Yenilikler**. Ankara: Adalet Yayınevi, 2012.
- Kiraz, Taylan Özgür. **Medeni Yargılama Hukukunda İkrar**. 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'na Göre Eklenmiş 'Giriş' Bölümü Hariç 2. Tıpkı Basım, Ankara: Bilge Yayınevi, 2013.
- Konuralp, Haluk. **Medeni Usul Hukukunda İspat Kurallarının Zorlanan Sınırları**. Ankara: Yetkin Basımevi, 2009.
- Konuralp, Haluk. **Medeni Usul Hukukunda Yazılı Delil Başlangıcı**. Ankara: Yetkin Basımevi, 2009 (Atıf şekli: Yazılı Delil Başlangıcı).
- Kunter, Nurullah / Yenisey, Feridun / Nuhoğlu, Ayşe. **Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku**. 18. Basım, İstanbul: Beta Basım, 2010.
- Kuru, Baki / Arslan, Ramazan / Yılmaz, Ejder. **Medeni Usul Hukuku Ders Kitabı**. 6100 sayılı HMK'na göre yeniden yazılmış 23. Basım, Ankara: Yetkin Basımevi, 2012 (Atıf şekli: HMK Ders Kitabı).
- Kuru, Baki. **Hukuk Muhakemeleri Usulü C. II**. 6. Basım, İstanbul: Demir - Demir Yayıncılık, 2001 (Atıf şekli: C. II).
- Kuru, Baki. **Hukuk Muhakemeleri Usulü C. III**. 6. Basım, İstanbul: Demir - Demir Yayıncılık, 2001 (Atıf şekli: C. III).
- Kuru, Baki. **Hukuk Muhakemeleri Usulü C. V**. 6. Basım, İstanbul: Demir - Demir Yayıncılık, 2001 (Atıf şekli: C. V).
- Muşul, Timuçin. **Medeni Usul Hukuku**. 3. Basım, Ankara: Adalet Yayınevi, 2012.
- Önen, Ergun. **Medeni Yargılama Hukuku**. Ankara: Sevinç Matbaası, 1979.
- Özer, Tülay. **HUMK'tan HMK'ya Medeni Usul Kanun Tasarıları**. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2012.
- Pekcanıtez, Hakan / Atalay, Oğuz / Özekes, Muhammet. **Medeni Usul Hukuku**. 14. Basım, Ankara: Yetkin Basımevi, 2013.
- Postacıoğlu, İlhan E.. **Şehadetle İspat Memnuiyeti ve Hudutları**. 2. Basım, İstanbul: Baha Matbaası, 1964.

- Selçuk, Sami. “Medeni Usul Hukukunda Kesin Hüküm, Şartları-Kesin Hüküm İtirazı”. **Adalet Dergisi**. S. 11, 1973, s. 937–956.
- Taşpınar, Sema. “Medeni Yargılama Hukukunda Amaç Sorunu”. **Av. Dr. Faruk Erem Armağanı**. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayını, 1999, s. 759–787 (Atıf şekli: Amaç Sorunu).
- Taşpınar, Sema. **Medeni Yargılama Hukukunda İspat Sözleşmeleri**. Ankara: Yetkin Basımevi, 2001.
- Tercan, Erdal. **Medeni Usul Hukukunda Tarafların İsticvabı**. Ankara: Yetkin Basımevi, 2001.
- Umar, Bilge / Yılmaz, Ejder. **İsbat Yükü**. İstanbul: Kazancı Yayın, 1980.
- Umar, Bilge. **Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi**. Ankara: Yetkin Basımevi, 2011 (Atıf şekli: Şerh).
- Umar, Bilge. “Muhtevası ve Hukuki Mahiyet Bakımından İkrar Kavramı”, [Elektronik versiyon] *İÜHF*. 1964, S. 1–3, s. 244–263 (Erişim tarihi: 22.03.2014) (Atıf şekli: İkrar).
- Üstündağ, Saim. **Medeni Yargılama Hukuku**. 7. Basım, İstanbul: Nesil Matbaacılık, 2000.
- Yavaş, Murat. **Senetle İspat ve Senede Karşı Senetle İspat Kuralları ile Bu Kuralların İstisnaları**. Ankara: Turhan Kitapevi, 2009.
- Yıldırım, Kamil. “Kitap İncelemesi (Avrupa İspat Hukuk Tablosu)”. **Mehmet Somer’in Anısına Armağan**. İstanbul: Beta Basım, 2006, s. 797–808 (Atıf şekli: İnceleme).
- Yıldırım, Kamil. **Medeni Usul Hukukunda Delillerin Değerlendirilmesi**. İstanbul: Kazancı Kitap, 1990.
- Yıldırım, Kamil. **Senetle İspat Kuralının Türk Medeni Yargılama Hukukunda Önemi, İlkel İşığ Altında Medeni Yargılama Hukuku**. 7. Basım, Kamil Yıldırım (drl.), İstanbul: Beta Basım, 2012, s. 106–128.
- Yılmaz, Ejder. **Hukuk Muhakemeleri Kanun Şerhi**. Ankara: Yetkin Basımevi, 1. Basım, 2012.
- Yılmaz, Ejder. **Medeni Yargılama Hukukunda İslah**. 2. Basım, Ankara: Yetkin Basımevi, 2010.